

KAPITTEL 8

Reflekterende samtaler i Trondheim fengsel

Kristin Viggen

Institutt for sosialt arbeid, Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet

Abstract: Rehabilitation is a key objective in Norwegian prisons, and inmates are offered many programs and conversation-based rehabilitation initiatives aimed at contributing to their rehabilitative processes. This chapter presents one of these measures, «Reflective conversation», which has been offered in some Nordic prisons over the last few years. A central purpose of this chapter is to give an introduction to Tom Andersen, whose theory is little known in sociology, and to show how Andersens' theory has been used as a rehabilitative measure in Trondheim Prison, Tunga. The inmates consider reflective conversations as egalitarian and unique and find that they can talk about whatever they need to talk about. All the now-released prisoners participating in this study stated that reflective conversations strengthened their self-esteem and contributed to their beliefs that they could live as law-abiding citizens after release. Prison officers believe that reflective conversations calm the inmates and enhance the dynamic security in the prison. In this chapter, we discuss why reflective conversations are experienced as different than other conversations. Could the inmates' and prison officers' evaluations be because reflective conversations increase inmates' involvement and autonomy in their own lives? This chapter is based on interviews with inmates, released prisoners and employees: it presents their different perspectives on how reflective conversations function as a form of rehabilitation in Trondheim Prison, Tunga.

Keywords: Andersen, user participation, rehabilitation, reflective conversations

Sammendrag: Rehabilitering er en viktig målsetting i norske fengsler, og de innsatte tilbys en lang rekke programtilbud og samtalebaserte tiltak som skal bidra til rehabiliterende prosesser. I dette kapitlet presenteres «Reflekterende samtale», som de siste årene har vært et samtaletilbud til innsatte i noen nordiske fengsler. Et viktig formål med kapitlet er å gi en introduksjon til Tom Andersens teori, som er lite kjent i sosiologien, og å vise hvordan denne teorien har blitt brukt i rehabiliteringstiltak i Trondheim fengsel, Tunga. De innsatte omtaler reflekterende samtaler som en unik metode, fordi de i slike samtaler føler seg likeverdig med samtalepartnere, og opplever at de kan snakke om det de selv har behov for å snakke om. Samtlige løslatte i undersøkelsen hevder at reflekterende samtaler styrket selvfølelsen og bidro til å gi dem en tro på at de kunne leve som lovlige samfunnsborgere etter løslatelse. Ansatte hevder på sin side at de reflekterende samtaler virker beroligende på de innsatte og styrker den dynamiske sikkerheten i fengslet. I kapitlet diskuteres hvorfor de reflekterende samtaler oppleves forskjellige fra andre samtaler. Kan de innsattes og de ansattes positive vurderinger skyldes at de innsatte gjennom de reflekterende samtaler får større medvirkning og selvbestemmelse i

Sitering av denne artikkelen: Viggen, K. (2018). Reflekterende samtaler i Trondheim fengsel. I J.F. Rye & I.R. Lundeberg (red), *Fengslende sosiologi. Makt, straff og identitet i Trondheim fengsel* (Kap 8, s. 167–188). Oslo: Cappelen Damm Akademisk. DOI: <https://doi.org/10.23865/noasp.41.ch8>
Lisens: CC BY-NC 4.0

egen livssituasjon? Kapitlet er basert på intervjuer med innsatte, løslatte og ansatte og presenterer deres forskjellige perspektiver på hvordan reflekterende samtaler som rehabilitering og som endringstiltak virker i Trondheim fengsel, Tunga.

Nøkkelord: Andersen, brukermedvirkning, rehabilitering, reflekterende samtaler

1. Refleksjon og rehabilitering

I dagens kriminalomsorg legges det stor vekt på det rehabiliterende aspektet ved straffegjennomføring, blant annet i stortingsmeldingen fra 2008: *Straff som virker – mindre kriminalitet – tryggere samfunn* (St.meld. nr. 37 (2007–2008)). For å ha nytte av rehabiliteringstiltakene – så som skoletilbud i fengslet eller ettervernsopplegg – er det en fordel at de innsatte har et relativt avklart forhold til seg selv og andre. Undersøkelser viser derfor at 40 prosent av de innsatte i norske fengsler har behov for samtaler om egen situasjon (Friestad og Hanssen, 2004; Gotaas og Højdahl, 2006). I dette kapitlet skal jeg diskutere et samtaleprogram som møter dette behovet: Reflekterende samtaler.

Synet på klienter og tilnæringsmåter i behandling og sosialt arbeid innen både psykiatri, rus og familievern har endret seg gjennom de siste femti årene. På 70- og 80-tallet ble det lagt vekt på årsaken til problemene, likebehandling, sanksjoner ved brudd på regler og at klientene skulle konfronteres med sine styrker og svakheter (De Leon, 2003). Utover på 90-tallet ble behandlingsideologien mer rettet mot å finne løsninger og den enkeltes styrker og å legge vekt på endring. Dette foregikk gjennom motiverende intervju og mer tilrettelagte behandlingsforløp (De Shazer, 1985; Berg og Miller, 2000; Miller og Rollnick, 1991; Barth, Børtveit og Precott, 2013). Sentralt stod en vektlegging av at ansvaret for endring måtte ligge mer hos klientene selv enn hos behandler og behandlingssystemet.

Det skjedde også en åpning i forholdet mellom behandler og klient. Tom Andersen og hans team ved Tromsø universitetssykehus arbeidet med familierapi ut fra et systemteoretisk perspektiv. De utviklet «Reflekterende team», som innebar at det behandlerne tidligere hadde diskutert i lukkede rom, nå skulle gjøres i klientenes påhør og inngå som en del av terapien (Andersen, 1987). I 1994 knyttet Andersen kontakt med en gruppe ansatte ved Kalmar fengsel, og de utviklet en arbeidsmåte med de innsatte som de kalte «Reflekterende samtaler» (Wagner, 1998). Senere

ble dette tilbudet også gitt i Herstedvester fengsel i København og ved Trondheim fengsel, Tunga.

For å styrke den viktige behandlingsalliansen (Duncan mfl., 2010) ble det utviklet tilbakemeldingsredskaper, for eksempel Klient- og resultatstyrt praksis (KOR) (Tuseth, 2007, Duncan og Sparks, 2008). Å lytte til klientenes tilbakemeldinger og ta utgangspunkt i deres erfaringskunnskap kan gjøre at man kommer raskere i gang med tiltak som virker (Valla, 2010). Begrepet brukermedvirkning kom inn i velferdspolitikken på 90-tallet og har blitt et mainstreambegrep i dag (Askheim, 2017). «Empowerment», brukermedvirkning og selvbestemmelse har også blitt en viktig målsetting innen rehabilitering i kriminalomsorgen (Helgesen, 2017).

Reflekterende samtaler er et relativt nytt rehabiliteringstiltak, og det foreligger få studier og lite kunnskap om det som faktisk foregår ved slike samtalebaserte rehabiliteringstiltak i norske fengsler. Det er skrevet noe om erfaringene med reflekterende samtaler i Kalmar fengsel (Andresen, 2000; Wagner, 1998, 2006a, 2006b, 2009).

I det følgende skal jeg først se nærmere på bakgrunnen for den reflekterende samtalen, og på idealet om brukermedvirkning. Deretter vil jeg undersøke nærmere hvordan reflekterende samtaler fungerer i praksis sett fra både de innsattes, de løslattes og de ansattes perspektiv.

2. Fengselsrefleksjoner – teoretiske perspektiver

I reflekterende samtaler følger dialogen en bestemt struktur (form) med én innsatt og to ansatte (betjenter og/eller sivilt ansatte) som sitter i en triangulær formasjon. Samtalen skal være helt på den innsattes premisser. Hver samtale starter med spørsmålet: «Hva ønsker du å snakke om i dag?» Den ene ansatte samtaler med den innsatte, mens tredjepersonen lytter oppmerksomt. Bare én snakker om gangen, og forstyrrelser er ikke tillatt. Etter en stund stoppes samtalen, og tredjepersonen reflekterer og deler sine observasjoner med den andre betjenten/sosialarbeideren, mens den innsatte lytter til det som blir sagt. Refleksjonen skal bli gjort med anerkjennelse og kan gjerne være en repetisjon av det som den innsatte har sagt. Men for at dette skal kalles en god refleksjon, må det reflekteres

tilbake noe som er passe forskjellig fra det personen forventer å høre, slik at det kan bidra til en prosess hvor perspektivene og innholdet utvides (Weingarten, 2016). Refleksjonene fra tredjepersonen og de klare skiftene er det som gjør dette til en annerledes måte å samtale på (Andersen, 1987; Vigger og Landrø, 2012a, 2017).

Grunnlagsteorien for reflekterende samtaler bygger på Tom Andersens arbeid og menneskesyn. Han var inspirert av tilnærminger innen familierapi, fysioterapi, språkforskning, hermeneutikk og sosialkonstruksjonisme når det gjelder å forstå sosial interaksjon (Cox, Banez, Hawley og Mostade, 2003; Sundet, 2006). Reflekterende samtaler forbindes med sosialkonstruksjonismen, som vektlegger hvordan vår virkelighetsforståelse blir til gjennom handling og interaksjon (Wenneberg, 2000). Beskrivelsene skapes gjennom samtale (Andersen, 2006: 40).

Et av de viktigste elementene i Tom Andersens tilnærming er en forskjell som utgjør en forskjell (Bateson, 1979). Det handler om å lage distinksjoner som kan undersøkes for å finne ut nye måter å forstå fenomener på. Andersen lærte fra fysioterapeutenes måte å behandle muskelsammentrekninger på, at forskjellen skal være passe forskjellig – et ikke for hardt og ikke for mykt trykk. Det ga den mest avspennende virkningen (Ianssen, 1997; Øvreberg og Andersen, 1986; Andersen, 1994). Denne formen for forståelse ble overført til samtaleprosessen, der Andersen var opptatt av at gode spørsmål skaper en passe forskjell. Han vektla imidlertid at man ikke skal snakke om det som klienten ikke er klar for å snakke om (Andersen og Seikkula, 2005).

Som lytter er det viktig å la seg berøre, å være åpen for å kunne ta imot andres følelser og deretter uttrykke hva man har mottatt (Sundet, 2006). En behandler skal lytte til det han kjenner i kroppen, og forholde seg til det. Dette kan være en følelse av ubehag som varsler om at noe må gjøres annerledes (Andersen, 2006). Videre vektlegges betydningen av ord og språk og viktigheten av å være oppmerksom på det som faktisk blir sagt (Andersen, 2006; Wittgenstein, 1953). Å bli i stand til å uttrykke seg gjennom ord kan bidra til at man snakker fremfor å uttrykke aggresjon og uønsket atferd (Wagner, 1998, 2006b).

I reflekterende samtaler legges det vekt på hermeneutikk og lingvistisk tilnærming, der man ser på samtalen som et meningsbærende og

språkbærende system. Man er opptatt av det som blir sagt og gjort, og hvordan dette har sammenheng med situasjonen, fremfor årsakene til situasjonen og det bakenforliggende. Mening skapes gjennom dialog og samhandling, og terapeutens viktigste bidrag til dette er å stille spørsmål med utgangspunkt i en ikke-vitende posisjon (Anderson og Goolishian, 1992; Anderson, 1997). Det vil si at erfaringer og kunnskap ikke står i veien for nye forståelsesmåter. I tråd med hermeneutisk tenkemåte skal man være bevisst sin egen forforståelse. En må ikke tillegge mening og tolke ordene, men pakke deres betydning ut sammen med klienten (Sundet, 2006: 29). Den innsatte skal bli hørt og anerkjent som den han/ hun er (Andersen, 2006).

I reflekterende samtaler skal man ha oppmerksomhet både på den indre og på den ytre dialogen. Disse dialogene pågår samtidig når to mennesker snakker sammen. Den ytre dialogen (selve samtalen) skal foregå slik at den gir tid og rom for den indre dialogen. Den indre dialogen kan styrke den enkeltes kontakt med seg selv, og nye tanker og refleksjoner kan komme til (Andersen, 2006; Ianssen, 1997; Wittgenstein, 1953). Den ytre dialogen blir den kreative prosessen som skjer mellom individene – i den konteksten de er i.

2.1. Brukermedvirkning

Begrepet empowerment kan ha ulike betydninger. Askheim og Starrin mener all forståelse av begrepet empowerment innebærer et positivt syn på mennesket som et i utgangspunktet aktivt og handlende subjekt, som vil og kan sitt eget beste hvis forholdene legges til rette for det (2007: 22). De skiller mellom tre ulike posisjoner innen empowerment. Empowerment som etablering av motmakt, som en markedsorientert tilnærming og som terapi. Empowerment som etablering av motmakt er inspirert av Paulo Freire, som er kjent for *De undertryktes pedagogikk* (Freire, 1974). Det handler om å styrke enkeltindivider og grupper slik at de får krefter til å endre betingelsene som gjør at de føler seg i en avmaktssituasjon. Dette skjer ved å skape selvfølelse og øke selvtilliten, samt å øke kunnskaper og ferdigheter. Et grunnleggende poeng i denne tilnærmingen er å bevisstgjøre den enkelte om sammenhengen mellom egen livssituasjon og samfunnet. Empowerment som markedsorientert tilnærming er påvirket

av New Public Management-tenkningen, der tjenestemottakerne sees som konsumenter som skal kunne påvirke eget tjenestetilbud. Brukeren får brukerinnflytelse, men her ser man bort fra maktforhold og det politiske i empowermentbegrepet. Empowerment som terapeutisk posisjon har som mål å utvikle individets personlige ressurser og sette det i stand til å fjerne blokkeringer som hindrer det i å realisere grunnleggende målsettinger om likhet, rettferdighet og kontroll. Dette blir en individuell bevisstgjøringssprosess hvor man er opptatt av å få frem den enkeltes styrke og kraft. Denne formen for empowerment kan kritiseres fordi den ikke tar hensyn til maktdimensjonen. Maktperspektivet og analyser av prosesser som skaper makt og avmakt, mangler (Askheim og Starrin, 2007).

Rammebetingelsene innenfor kriminalomsorgen gir begrensede muligheter for myndiggjøring og empowerment. Allikevel kan det være interessant å se om reflekterende samtaler kan bidra til myndiggjøring og empowerment i noen grad. Undersøkelsen til Helgesen (2017) viser at det er store utfordringer når det gjelder å lykkes med empowerment i rusbehandling i kriminalomsorgen. I tillegg til frihetsberøvelsen kan det være ulike årsaker til at man ikke lykkes. Manglende kunnskap om, og erfaring med, arbeidsmåten blant personalet kan være en (Valla, 2010). Myndiggjøring av klienten kan innebære at faglig innflytelse og kontroll blir svekket til fordel for klientens egen makt, ansvar og kontroll. I dette ligger det en utfordring i at behandleren også må frasi seg æren når klienter lykkes med utvikling. I tillegg til denne undersøkelsen har også Lundeberg og Mjåland (2016) kommet frem til at innsatte vurderer det som viktig å oppleve å styre eget liv og oppleve at de eier beslutningen om eventuell endring.

3. Intervjuer med innsatte, løslatte og ansatte

Datamaterialet som analysen bygger på, er tolv kvalitative, semistrukturerte intervjuer med innsatte og løslatte som sonet eller hadde sonet dom ved høysikkerhetsavdelingen i Trondheim fengsel, Tunga, ett fokusgruppeintervju med seks ansatte og 118 enkle spørreskjemaer med ett spørsmål som ble stilt etter samtalen i den perioden som undersøkelsen pågikk. Gjennom deltakelse ved interne veiledningsseminarer, ekskursjon til fengsel i Danmark og dialogkonferanser sammen med ansatte,

fikk man et innblikk i hverdagen til betjenter og sivilt ansatte når det gjaldt bruken av reflekterende samtaler.

I analysen av datamaterialet ble det brukt fenomenologisk metode, systematisk tekstkondensering (STC). STC er et redskap for tverrgående analyse som er en sammenfatning av informasjon gitt av flere informanter. STC er en prosess i fire trinn: 1) få et helhetsinntrykk – temaer, 2) identifisere meningsbærende enheter – koder, 3) abstrahere innholdet – danne kategorier, og endelig 4) sammenfatte i beskrivelser (Malterud, 2003).

Undersøkelsen var et samarbeid mellom Kriminalomsorgen region nord og Trondheim fengsel, Tunga, og Høgskolen i Sør-Trøndelag (nå NTNU). Det ga en unik adgang til å møte innsatte med den kunnskapen man var ute etter. Samtidig ble ikke informantene representert med et tilfeldig utvalg. Informantene var innsatte og løslatte som hadde fått erfaring med reflekterende samtaler i fengslet, og som stort sett hadde hatt nytte av det. Det var de ansatte som hadde gjennomført de reflekterende samtale, som gjorde utvalget. Dette er langt på vei også grunnen til de positive resultatene. Utvalget er ikke egnet til å gjøre generaliseringer om virkningen av reflekterende samtaler, ettersom positive informanter bevisst er overrepresentert i studien. Allikevel kan materialet gi et bilde av hvordan reflekterende samtaler kan virke i en fengselsammenheng. De seks informantene som deltok i fokusgruppeintervjuet, var de ansatte med mest erfaring med denne arbeidsmåten. Blant de innsatte var det til sammen ti informanter: Sju ble intervjuet i fengslet, den ene ga et nytt intervju ved ny soning, og to av dem ble intervjuet også etter løslatelse. I tillegg ble to personer som ble løslatt for noen år tilbake, intervjuet. I det følgende er situatene med innsatte, løslatte og ansatte markert og nummerert.

4. Hva skjer i de reflekterende analysene?

4.1. Strukturelle aspekter ved reflekterende samtaler

Det mest slående funnet i denne studien er tredjepersonens rolle i samtalen ved at han eller hun lytter og deretter reflekterer over det han/hun

har hørt. Informantene understreker at de derigjennom opplever å bli respektert og tatt på alvor. Som en innsatt svarte i spørreskjema: «*Dette er første gangen noen har lyttet til meg som den jeg er.*»

En annen uttrykte seg på denne måten:

Gjennom disse samtalene snakker jeg med en person og en annen lytter, deretter snakker de om hvordan de forstod det jeg sa. Og når jeg lytter, tenker jeg: Wow, de forstår virkelig hva jeg mener. Det får meg til å føle meg bra innvendig, jeg føler meg forstått. (Innsatt 2)

Alle informantene beskriver reflekterende samtaler som en unik samtaleform. Å få lov til å snakke om det de selv ønsker, mens noen lytter, og det å lytte mens de to andre snakker om det de har hørt, er beskrevet som en spesiell opplevelse:

Så satt de og pratet om den samtalen vi hadde hatt. Og da følte jeg det som om de på en måte var et ektepar som satt og spiste middag og pratet om en episode over middagsbordet, og at jeg på en måte var flua på veggen, ... jeg følte det som om de kunne sagt akkurat det samme om jeg ikke var der... Så det var fryktelig godt å oppleve at de hadde en samtale om meg som var positiv og omsorgsfullt ladet. (Innsatt 7)

Den triangulære strukturen gir andre muligheter enn tradisjonell kommunikasjon i hverdagen og i terapi. Det at de snakker en av gangen mens de andre lytter til det som faktisk blir sagt (Wittgenstein, 1953; Andersen, 2006), uten å forstyrre eller konfrontere, kan gi samtalen et høytidelig preg. Datamaterialet viser at det kan gjøre inntrykk på den innsatte at tredjepersonen gjentar det han har sagt, fordi det er interessant og er verdt å gjenta. Viktige poeng blir trukket frem, og samtalene bidrar til klarhet:

... Så gjennom denne prosessen, så forsvant så å si alt det som hadde spunnet på seg, sånn at jeg kom ned til beinet på problemstillingen, og jeg var bedre skikket etterpå til å gå løs på det reelle problemet, og gjøre noe konstruktivt med det. (Innsatt 2)

4.2. Likeverd og kontroll

De innsatte uttrykker at de setter pris på at det er betjenter og andre ansatte i fengslet som har disse samtalene, fordi disse har god kjennskap

til deres situasjon i fengslet. Gjennom intervjuene ble reflekterende samtaler sammenliknet med andre samtaler.

Jeg har jo møtt mange, både psykologer og psykiatere, for den saks skyld, tidligere. Og ingen har vært i nærheten til å bidra til selvinnsikt og en tilfriskning som reflekterende samtaler har gjort for meg, da. (Løslatt 1)

Flere av de innsatte uttrykker at de ofte har blitt møtt med forventninger om en bestemt oppførsel og en bestemt måte å snakke på i samhandling med de ansatte. De har sjelden anledning til å ha en samtale på sine egne premisser. Noen av de innsatte forteller at de har hatt samtaler med for mange hjelpere som har forsøkt å diagnostisere dem, og de har ikke likt å bli observert og kategorisert.

Når du snakker med en psykiatrisk sykepleier, blir du kategorisert og diagnostisert, mens i reflekterende samtaler snakker vi normalt, og de stiller meg spørsmål om det jeg har sagt. (Innsatt 6)

Noen av informantene beskriver tidligere erfaringer fra samtaler med profesjonelle, der de har følt at det har vært for mye press på dem. Noen beskriver at de har blitt observert under samtalen, eller at de ikke har skjønt hva som var hensikten med spørsmålene, og brukt mye energi på å forstå, i stedet for å være i kontakt med hjelperne. På grunn av slike vanskeligheter i kommunikasjonen uttrykker flere av dem at de foretrekker reflekterende samtaler fremfor manualbaserte metoder og ulike andre teknikker. Noen har erfart å få de samme spørsmålene av forskjellige hjelpere på forskjellige steder. Disse innsatte uttrykker at de ikke vil bli møtt med en metode, de ønsker å bli møtt som en normal person. Dette er i tråd med tidligere forskning (Uggerhøj, 1995). Informantene erfarer at de reflekterende samtalene er annerledes fordi hjelperne er interessert i hva de faktisk sier, ikke bare i hva det forventes at de skal si. Samtalene blir beskrevet som *ordinære, normale* og *likeverdige*.

Hvis en person ikke skjønner hensikten med det som blir sagt i en samtale, kan dette føre til usikkerhet og mistenksomhet. I reflekterende samtaler skal dette bli snudd opp ned – her er det den profesjonelle som tar den «ikke-vitende»-posisjonen (Anderson og Goolishian, 1992).

Flere av informantene understreker at de ikke ønsker å bli styrt i en bestemt retning. En årsak til denne opplevelsen kan være at de profesjonelle

har forberedt et mål med samtalen, og når de øyner en mulighet for endring, begynner de å dytte på en måte som gir mer enn et «passe trykk» (Ianssen,1997; Øvreberg og Andersen, 1986). Dette vil ikke skape en passe forskjell (Andersen, 1994), og klienten vil ikke følge den profesjonelles prosess. En innsatt som deltok på en dialogkonferanse (møte mellom ca. 50 politikere, fengselsansatte, fanger og diverse gjester), uttalte at han hadde trukket seg fra russamtaler fordi han opplevde for mye press. Etter noen få reflekterende samtaler hadde han bestemt seg for å slutte med rusmidler. Men da var det hans egen beslutning. I reflekterende samtaler er det klientene som skal velge tema og velge hvilke elementer de ønsker å gå mer inngående inn i eller ikke. Og dette skal skje i deres eget tempo. Som Tom Andersen sier: «Du skal ikke snakke om det usnakkelige», ikke snakke om det vedkommende ikke er rede for å snakke om (Andersen og Seikkula, 2005). Den innsatte i det siste eksemplet ville selv bestemme når det var tid for å snakke om rus.

Det kan være vanskelig og kanskje umulig å oppnå full likeverdighet i relasjonen mellom ansatt og innsatt. En av de få mulighetene den innsatte har for motmakt, er å ikke samarbeide om det som gjelder ham selv. Men i reflekterende samtaler har han mulighet til å kreve en noenlunde verdighet og likeverdighet. Det er en form for dialog som Shotter og Katz (2008) kaller å snakke uten rang. Ifølge Wagner (1998, 2009) blir det lettere for den innsatte selv å sette ord og begreper på det han tenker, føler og mener. Ved hjelp av fredfull, fri dialog kan den innsatte bli i stand til å identifisere og beskrive hva han/hun opplever som problemet.

Etter erfaringene med reflekterende samtaler var det mange i denne studien som hadde bestemt seg for å jobbe videre med problemene sine. Det kunne, i tillegg til rusproblemer, være å søke hjelp for sinnemestring, psykiske problemer eller uløste familieproblemer. Dersom de løslatte/innsatte i møte med de aktuelle hjelpeinstansene blir bedre til å artikulere de utfordringene de har, vil de kunne få mer innflytelse på samarbeidet med terapeuten og føle seg mer likeverdig også der. Dermed kan de oppleve at de i større grad eier sin egen endringsprosess. På denne måten kan reflekterende samtaler virke forberedende og få status som en slags «før-terapi».

Flere av informantene uttrykte at det var viktig å selv ha kontroll over endringsprosessene. De la vekt på at endring av livsførsel var deres egen beslutning. Dette er i tråd med resultater fra annen forskning (Lundeberg og Mjåland, 2016).

4.3. Å se og å høres

Mange innsatte har tidligere erfaringer med tap av selvrespekt og stolthet, noe som blir reaktivert når de blir satt i fengsel. Fangenskap betyr ifølge Goffman (1967) frarøvelse av frihet, identitetsnedbryting og opplevelse av vold mot individet. Visse rettigheter er tatt bort, mens forbrytelsen de sitter inne for, får oppmerksomhet. De blir kalt forbrytere, kriminelle, avvikere og annet, og strukturen i fengslet er hierarkisk, upersonlig og preget av kontroll. Hverdagen handler, ifølge ansatte, ofte om frustrasjon over søknader som ikke blir innvilget.

Reflekterende samtaler gir en ny og annerledes erfaring i fengselslivet. De innsatte verdsetter å ha full oppmerksomhet fra to ansatte i en hel time uten forstyrrelser. De beskriver at det er godt å erfare *støtte, sympati* og *omsorg*.

I denne prosessen så opplevde jeg å bli forstått, og jeg opplevde en medmenneskelig varme, og at andre mennesker ville meg godt. Så det var veldig nyttig for meg, for å gjenvinne kjærligheten til menneskene, da. For den hadde jeg, jeg hadde ikke tapt den, men jeg ... den var i alle fall langt borte fra meg ... jeg fikk tro på at det fantes godhet i tilfeldige mennesker, da. (Løslatt 1)

Noen innsatte beskriver at reflekterende samtaler kan være en måte å komme seg unna de hverdagslige forpliktelsene på. Samtalene blir av flere betegnet som et frirom. Dette kan bety at de har fri fra andre aktiviteter, og at de får en opplevelse av at det skjer noe i en ellers kjedelig hverdag, og at deres intensjon med samtalene kun er å få fri fra noe annet. Imidlertid er det mange av informantene i denne studien som er opptatt av at samtalene er et sted hvor de kan, som de uttrykker det: «*lette på trykket*», «*få tømt hodet*», «*lette på lokket*» eller «*få ut litt damp*».

I intervjuene blir det referert til forskjellige kroppslige opplevelser og metaforer. De innsatte beskriver at de har følt frustrasjon og press

som kroppslig smerte i forskjellige deler av kroppen, som i hodet eller i magen. De bruker uttrykk som «*koker hodet*», «*hatet inni meg*», «*veldig på tuppa*», eller «*den første gangen de lukker igjen celledøra, da er du ikke høy i hatten*».

Samtalene gjør at jeg overlever i den situasjonen jeg er i. De gir meg håp og trygghet. Hadde jeg ikke hatt disse samtalene, ville smerten i kroppen vært så stor at konsekvensene kunne ha blitt alvorlige. Jeg føler meg lettere etter hver samtale. (Innsatt 4)

At man er innelåst, gir den innsatte begrensede muligheter for å kunne handle og ha makt til å påvirke omgivelsene og forhold utenfor murene. Mange av de innsatte og løslatte påpeker erfaringen med maktesløshet, depresjon eller sinne. De legger vekt på verdien av muligheten til å la følelser av frustrasjon, bekymring og aggresjon komme ut i en samtale hvor de opplever å bli lyttet til og kan få satt ord på frustrasjoner.

Andersen (1994) peker på betydningen av språk og forskjellige former for uttrykk, både gjennom ord og gjennom kroppslige uttrykk. Fra arbeidet med innsatte i Kalmar fengsel i Sverige konkluder Judit Wagner (1998, 2006a, 2009) med at mangel på ord ofte fører til kroppslige uttrykk i form av rastløshet og aggresjon. Andersen (2006) påpeker at irritasjon, frustrasjon, sorg og sinne må bli oversatt til ord for at de skal bli ordentlig forstått. Gjennom reflekterende samtaler har den innsatte muligheter til å utvikle sitt vokabular og reflektere over sine livshistorier på en ny måte.

Men jeg har vel aldri klart å sette ord på det før, at nå er det nok her, liksom ... jeg får satt ord på ting, jeg har vel fått litt mer vokabular, da. Altså språket har jo forandret seg med det at jeg i det hele tatt bruker ord mer, i stedet for kroppsspråk. Altså ordene har vært baki harddisken min, men det har ikke kommet en lyd på det. (Innsatt 3)

Mange innsatte forteller hvordan de har blitt hørt og rørt og fått et annet syn på livet gjennom reflekterende samtaler. Kvinnen som er sitert ovenfor, hadde vært løslatt mellom de to intervjuene, og hun hadde erfart at hun greide å si fra om at hun ikke ønsket besøk av sine kamerater, noe hun aldri hadde gjort tidligere. Gjennom samtalene hadde hun fått mer respekt for seg selv. Hun hadde følt det i kroppen, og greid å sette ord på

hvordan hun egentlig hadde det i boligen sin. Dette kan være i tråd med det Sundet (2006) beskriver. Når noen har blitt rørt, har de vært åpne og i en posisjon til å se noe nytt.

En av de innsatte forklarte hvordan han etter reflekterende samtaler kunne gå tilbake til cellen og snakke med cellekameraten på den samme måten som de hadde gjort i de reflekterende samtaler. Han stilte annerledes spørsmål, og han stilte spørsmål om andre temaer enn de vanligvis snakket om. Han anbefalte alle som han så hadde det vanskelig, å be om en reflekterende samtale.

4.4. Forandre atferd gjennom refleksjon

De fleste deltakerne i studien mener det er vanskelig i være i fengsel, og de kjemper med vanskelige og triste opplevelser som det er utfordrende å takle. For noen har de reflekterende samtaler vært et vendepunkt. De har begynt å tenke annerledes om seg selv og andre, noe som kan lede til endrede reaksjonsmønstre.

Det har noe å gjøre med å forandre deg selv og det du gjør, og det er noe jeg har startet med å gjøre. Når jeg er hjemme; istedenfor å bli sint prøver jeg å cool ned, snakke normalt og bli forstått. Ikke bare forvente å få viljen min med en gang, men også å lytte til hva den andre har å si. (Innsatt 7)

Reflekterende samtaler har påvirket deres personlige relasjoner. De forklarer hvordan de har brukt samtaleformen overfor familiemedlemmer, venner eller cellekamerater. Det er også eksempler på innsatte som er blitt flinkere til å sette grenser for seg selv i utfordrende sosiale situasjoner, både utenfor og innenfor fengslet. De sa de var blitt i stand til å fortelle hva slags oppførsel de aksepterer og ikke, i stedet for å bli sint. Noen forteller også at de har blitt bedre til å lytte i situasjoner der de tidligere har kunnet skape konflikter. Som tidligere nevnt, flere ønsket å jobbe videre med problemene de hadde satt ord på i reflekterende samtaler. Gjennom ny forståelse ble det dannet nye mønstre for handling (Anderson og Goolishian, 1992).

De informantene som var løslatt, beskriver hvordan deres tenkemåte er forandret som et resultat av reflekterende samtaler. De beskriver hvordan

reflekterende samtaler får dem til å se seg selv fra et annet perspektiv. Og de oppdager at det de gjør innenfor murene, for eksempel skolegang, har en verdi for dem som betyr noe for deres fremtid, og at det kan bety en forandring for dem. En løslatt som studerer, sa: Man kan lære av fortiden og forandre fremtiden. Eller, som en innsatt sa: «det å skape en fremtid som er lys». Dette er det Hanna Arendt kaller en åpning, hvor man gjennom refleksjon blir i stand til å vurdere fortiden opp mot nåtiden, og dermed endre sitt syn på fremtiden (Arendt, 1978; Øverenget, 2001).

De løslatte har alle fortsatt studier eller fått en fast jobb de har vært i lenge, og de hevder at reflekterende samtaler styrket selvfølelsen og ga dem en tro på at de kunne bli vanlige samfunnsborgere etter løslatelse.

4.5. Reflekterende samtaler som «relasjonssikkerhet»

Til å begynne med hadde det i deler av ansattegruppen vært skepsis til bruk av reflekterende samtaler. Ansatte mente det kunne gi de innsatte muligheter til å manipulere dem, og at de burde holde en viss avstand for å bevare sin posisjon. Men etter hvert opplevde de som drev med reflekterende samtaler, forespørsler fra de andre betjentene om de ikke kunne ta samtaler med frustrerte fanger. De hadde sett at det hadde god innvirkning på dem. Ansatt-informantene i fokusgruppen og flere andre ansatte uttaler nå at samtalene har betydning for den dynamiske sikkerheten i fengslet (Viggen og Landrø, 2012a, 2012b). I evalueringsrapporten fra prosjektet blir dette kalt relasjonssikkerhet (Viggen og Landrø, 2012b).

Dess flere som får reflekterende samtaler, tenker jeg, desto mer ro i fengslet og vi får roligere avdelinger (...) Altså, hvis vi kan ta ut sånne problemfanger ved å ta dem til samtaler. De løser veldig mye. Jeg tror også i forhold til bruken av sikkerhetscelle, at vi får mindre av det hvis vi kan løse det på denne måten ... (Ansatt 1)

Også i konfliktsituasjoner har de benyttet strukturen fra reflekterende samtaler. De innsatte har vært nødt til å snakke en av gangen, lytte og reflektere, og dette har virket konfliktdepende. Dette er helt i tråd med erfaringene fra Kalmar fengsel (Wagner, 2006a). En som tidligere har vært utsatt for isolasjon og blitt lagt i reimer, uttrykker:

Det er reflekterende samtaler som har hjulpet meg å tenke positivt. Jeg var helt negativ før, jeg sovnet negativ, jeg våknet negativ, jeg spiste negativt ... med negativ tanke. Det er reflekterende samtaler og de folka som har hjulpet meg å begynne å tenke positivt. Så når jeg tenker positivt, jeg er mindre aggressiv, jeg viser ikke noe vold. (Innsatt 5)

Artikkelen til Søndena mfl. (2010) har pekt på at det sitter mange i norske fengsler som egentlig ikke er i stand til å sone dom i fengsel. Dette gjelder psykisk utviklingshemmede eller psykisk syke. Gjennom reflekterende samtaler kommer man nærmere de innsatte, og det kan bli mulig å få kjennskap til om noen er i psykisk ubalanse.

Reflekterende samtaler har endret relasjonen mellom ansatte og innsatte. Begge parter bruker begreper som «trivelig», «behagelig», «god og avslappet stemning», «gjensidig tillit» og «trygghet» om samtalene. De ansatte undrer seg over at det er mulig å få til et så godt tillitsforhold til de innsatte gjennom samtalene, når de samtidig sitter med sanksjonsmuligheter og kontrolloppgaver. De innsatte som tar imot tilbudet om reflekterende samtaler, begynner å se på betjentene som velvillige og pålitelige medmennesker, heller enn fiender og motstandere.

Gjennom likeverdighetsprinsippet løses det ellers så faste hierarkiet opp. Både ansatte og innsatte kan få større respekt for hverandre. I tråd med hermeneutisk tenkning kan en mer fordomsfri måte å samtale på føre til utvidet forståelseshorisont for de involverte (Sundet, 2006). Ved å gi tid og rom for fortrolige samtaler, blir fengslet et roligere og tryggere sted. Sikkerhetsansvarlig og andre ansatte ved fengslet har i flere sammenhenger uttrykt at reflekterende samtaler bidrar til å styrke den dynamiske sikkerheten. Fordi de reflekterende samtalene bidrar til å endre relasjonen mellom de innsatte og de ansatte, valgte man i prosjektet å kalle dette relasjonssikkerhet (Viggen og Landrø, 2012a).

Det bør nevnes at de som er skeptiske til de ansattes dobbeltrolle, naturlig nok ikke inngår i en samtalerelasjon med betjenter. På spørsmål om hvem samtalene passer for, svarer en av de løslatte:

Jeg tviler på at alle som sitter der har noe behov eller ønsker å snakke. Men det er synsing, da. Jeg tror det er noen som er redd det skal brukes mot dem, og at det blir sett som en svakhet. Det er tøffinger på toppen, og så går det jo nedover til dem som er dømt for pedofili, da. Så det er vel sånn dessverre .... (Løslatt 4)

Det kan være mange ulike årsaker til at noen har mindre behov for å snakke med noen enn andre, men det er nødvendig at tilbudet er der.

4.6. Reflekterende samtaler i en større sammenheng

Et påfallende funn i denne undersøkelsen var at det var liten sammenheng mellom det som kom frem i de reflekterende samtalene, og det livet de innsatte skulle ut til etter løslatelse.

Flere innsatte uttrykte at de ønsket å fortsette med reflekterende samtaler etter soning. I løpet av prosjektperioden forsøkte fengslet å etablere et samarbeid med Trondheim kommune, og flere kommuneansatte fikk opplæring i reflekterende samtaler, slik at det skulle være noen som kunne gi tilbudet. Et av problemene med dette var at de innsatte hørte til mange ulike kommuner eller andre distrikter enn der de som var opplært, hadde tilhørighet. Derfor lyktes det ikke å lage et system for videreføring av samtaler.

Det så heller ikke ut til å være kontaktlinjer mellom de som hadde reflekterende samtaler med de innsatte, og de som representerte NAV i fengslet eller hadde ansvar for forberedelser til livet etter soning. Et spørsmål som ikke ble undersøkt nærmere, er om det i det hele tatt finnes et konkret ettervernsopplegg for dem som løslates.

5. Reflekterende samtaler som endringsverktøy og empowerment

Studien viser at reflekterende samtaler på ulike måter har hatt positiv innvirkning på innsatte, ansatte og fengselsmiljøet ved Trondheim fengsel, Tunga. I det følgende skal vi se om reflekterende samtaler er en kommunikasjonsform som bidrar til empowerment, myndiggjøring, selvbestemmelse og medvirkning.

Grunnlagstenkningen i reflekterende samtaler er i tråd med det positive menneskesynet som empowerment generelt legger til grunn. En arbeider etter antakelser om at de innsatte er aktivt handlende subjekter som vil og kan sitt eget beste, hvis forholdene legges til rette for det

(Askheim og Starrin, 2007). Ved å tilby reflekterende samtaler legges forholdene til rette slik at de innsatte kan begynne å snakke om og sette ord på det som er viktig for dem, i deres eget tempo og på deres egne premisser. Hensikten med de reflekterende samtalene er at motivasjonen for eventuell endring skal komme fra vedkommende selv. Slik kan de få en opplevelse av å eie beslutningen om endring selv (Lundeberg og Mjåland, 2016). Det er viktig å lytte til det de sier: «Å finne ut hva klientene tror vil være nyttig for dem, vil derfor være en avgjørende faktor for å oppnå bedring» (Valla, 2010: 47).

5.1. Terapi, markedsorientering og motmakt

Ut fra Askheim og Starrins (2007) begreper kan empowerment ha tre betydninger: som terapi, som markedsorientering og som motmakt. Den mest nærliggende empowermentposisjonen for de reflekterende samtalene i fengslet er nok i stor grad den terapeutiske. De innsatte opplever å bli sett og hørt, få anerkjennelse og bli respektert som den de er. De får satt ord på følelser og tanker og kommer til klarhet. Samtalene setter i gang en individuell bevisstgjøringsprosess. Flere av de innsatte uttrykte at de i større grad fikk kontroll over egen endringsprosess, de bestemte hvilke temaer som skulle berøres, og tempo for fremdrift. Og de opplevde ikke i like stor grad som ved andre samtaler at det var behandleren som puffet dem fremover. Denne friheten til medvirkning og myndiggjøring er dog begrenset av de rammebetingelsene som fengselskonteksten gir.

Respektfull fangebehandling er viktig for de innsatte (Lundeberg og Mjåland, 2016). Triadestrukturen i reflekterende samtaler, med turtaking, høytideligheten, respekten og anerkjennelsen av det den innsatte sier, kan bidra til å styrke hans/hennes selvtillit og selvfølelse. Refleksjonene og tilbakemeldingene kan styrke enkeltindividet ved at han/hun kan få ny kunnskap om seg selv. Når egenverdet styrkes, kan den innsatte bli i stand til å sette grenser for hva han/hun kan akseptere fra andre. Sammen med andre faktorer bidro reflekterende samtaler til at de innsatte ble styrket som enkeltindivider og fikk krefter til å endre sine livsbetingelser. De løslatte i denne undersøkelsen hadde kommet seg inn på et annet spor med arbeid eller studier, og mente at reflekterende samtaler hadde bidratt til dette.

Endring kommer sjelden ut fra refleksjon alene, endringen kommer først gjennom handling. I studien var det mange eksempler på at de innsatte hadde gått videre til sinnemestringskurs, åpnet for parsamtaler eller bestemt seg for å bearbeide traumatiske opplevelser fra barndommen. Noen hadde også lært seg å lytte bedre til familien eller samboeren sin. I stedet for å forlate en samtale i sinne, hadde de lært å holde ut i et forsøk på å komme nærmere en løsning gjennom dialog. Noen fortalte om hvordan de greide å ta ansvar for seg selv og sette grenser overfor andre. Til tross for dette er det grunn til å tro at ikke alle gode refleksjoner i samtalene kom til nytte etter løslatelse. Siden det ikke fantes strukturer som ivaretok det som kom frem i mange av de reflekterende samtalene, var det kun det som de innsatte greide å ta med seg selv, som skapte endring på sikt. Dersom det hadde vært et system som ivaretok idéene og refleksjonen, kunne effekten av denne arbeidsmåten muligens blitt enda tydeligere. En annen utfordring er at det er helt annerledes å være inne i fengsel og tenke over livet utenfor murene, enn å være i livet etter løslatelse. Derfor ville det vært en stor støtte hvis det var mulig å fortsette i den terapeutiske posisjonen – å ha et samtaletilbud etter løslatelse.

For de innsatte som velger å delta i reflekterende samtaler for å slippe å gå på skolen eller delta på andre pålagte aktiviteter i fengslet, ligger opplevelsen av makt i muligheten til å velge samtalene fremfor noe annet. Således påvirker de sitt tjenestetilbud og har i en viss grad markedsorientert empowerment. Men ellers har de liten mulighet til å velge sitt tjenestetilbud, fordi tjenestetilbudet i fengslet er begrenset.

Gjennom samtalene fikk de innsatte hjelp til å beherske følelser som sinne, sorg og selvbebreidelse. De fikk hjelp til å tone ned kroppslig smerte, aggresjon og frustrasjon. Videre opplevde de innsatte at de fikk det bedre med seg selv. Én forklarte at han oppfordret andre frustrerte innsatte til å motta reflekterende samtaler for å få roet seg ned. Han bidro således indirekte til å skape et tryggere soningsmiljø.

Ansatte understreket at de reflekterende samtalene styrker den dynamiske sikkerheten. De reflekterende samtalene bedrer det relasjonelle forholdet mellom de innsatte og de ansatte, og skaper det som her er kalt relasjonssikkerhet. Man kan hevde at dette er en form for

myk bruk av kontroll og indirekte tvang, eller en subtil styringsstrategi. Samtidig er det i alles interesse at fengslet er et trygt sted. Det er absolutt en oppmykning av straffeformene når reflekterende samtaler kan erstatte bruk av isolasjon og reimseng, som vi har sett eksempel på i denne studien. En annen side ved saken er imidlertid at dette kan være med på å tilsløre forhold som det egentlig hadde vært riktig for de innsatte å være i opposisjon mot – for eksempel behandling som ikke bygger på likeverdighet eller rettferdighet. Uro som stoppes, kunne ha vært kreative innspill som kunne bidratt til å utvikle straffegjennomføringen i fengsel. Således kan reflekterende samtaler også, i motsetning til hva studien viser, være med på å vedlikeholde den hierarkiske strukturen. På grunn av relasjonssikkerheten kan dermed motmakten stoppes.

6. Refleksjon

Samtlige i denne undersøkelsen, både innsatte og betjenter, la vekt på at de reflekterende samtaler hadde utgjort en betydelig forskjell i livene til de innsatte under soning. De hadde blitt sett og hørt og respektert for den de er, og de hadde fått hjelp til å holde ut i vanskelige perioder.

De løslatte uttrykte at reflekterende samtaler i fengslet hadde bidratt til bedret selvtillit, som igjen var en av årsakene til at de var i arbeid eller utdanning i dag. De reflekterende samtaler gis på de innsattes premisser, og det er et godt utgangspunkt for empowerment som terapi. Men skal flere kunne dra nytte av det som kommer opp i reflekterende samtaler, i en rehabiliteringsprosess etter endt soning, må strukturene for å følge opp samtaler utvikles.

De reflekterende samtaler bidrar til ro i fengslet. Ansatte uttrykte at de reflekterende samtaler styrker den dynamiske sikkerheten og bedrer forholdet mellom ansatte og innsatte. Et spørsmål som er stilt her, er om reflekterende samtaler også kan hindre utvikling av bedre og annerledes generell straffegjennomføring. Avslutningsvis er det viktig å understreke at reflekterende samtaler representerer respektfull fangebehandling, en oppmykning av straffeformene og bedre arbeids- og soningsmiljø for ansatte og innsatte.

Referanser

- Andersen, T. (1987). The Reflecting team: Dialogues and Meta – Dialogue in Clinical Work, *Family Process*, 26, 415–428.
- Andersen, T. (1994). *Reflekterende prosesser: Samtaler og samtaler om samtalerne*. København: Dansk psykologisk forlag.
- Andersen, T. (2006). Reflekterende samtaler; min versjon. I Eliassen, H og J. Seikkula (Red.), *Reflekterende prosesser i praksis* (s. 33–50). Oslo: Universitetsforlaget.
- Andersen, T. og Seikkula, J. (2005). *Åbne samtaler – snak ikke om det usnakkelige. Interview med professor Tom Andersen og professor Jaakko Seikkula*. København: Vitenscenter for Socialpsykiatri.
- Anderson, H. (1997). *Conversation, language and possibilities. A postmodern approach to therapy*. New York: Basic Books.
- Anderson, H. og Goolishian, H. (1992). The client is the expert: A not-knowing approach to therapy. I S. McNamee og K.J. Gergen (Red.), *Therapy as social construction*. London, UK: SAGE Publications.
- Andresen, R. (2000). Nettverkstilnærming og reflekterende prosesser i et fengsel. I Andresen, R. (Red.), *Fellesskap og sammenhenger: Yrkesjelpere i grupper, nettverk og organisasjoner* (s. 65–74). Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Arendt, H. (1978). *The Life of the Mind*. New York: Harcourt Brace Jovanovich.
- Askheim, O.P. og Starrin, B. (red.) (2007). *Empowerment i teori og praksis*. Oslo: Gyldendal.
- Askheim, O.P. (2017). Brukermedvirkningsdiskurser i den norske velferdspolitikken. *Tidsskrift for velferdsforskning*, 2, 134–149.
- Bateson, G. (1979). *Mind and nature: A necessary unity*. Gresshill, NJ: Hamilton Press.
- Barth, T., Børtveit, T. og Precott, P. (2013). *Motiverende intervju. Samtaler om endring*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag.
- Berg, I.K. og Miller, S. (2000). *Rusbehandling. En løsningsfokuset tilnærming*. Oslo: Gyldendal akademisk.
- Cox, J.A., Banez, L., Hawley, L.D. og Mostade, J. (2003). Use of the reflecting team process in training of group workers. *Journal of Specialists in Group Work*, 28(2), 89–105. doi:10.1177/0193392203028002002.
- De Leon, G. (2003). *Det terapeutiske samfunn. Teori, modell og metoder*. Oslo: Universitetsforlaget.
- De Shazer, S. (1985). *Keys to solution in brief family therapy*. New York: W. W.Norton.
- Duncan B. og Sparks, J. (2008). *I fellesskap for endring. En håndbok i klient- og resultatstyrt praksis*. Oslo: Gyldendal Norsk forlag.

- Duncan B., Miller S.D., Wampold. B. og M. Hubble (Red.). (2010). *The Heart & Soul of Change. Second Edition. Delivering What Works in Therapy*. Washington, DC: American Psychological Association.
- Freire, P. (1974 [1968]). *De undertryktes pedagogikk*. Oslo: Gyldendal.
- Friestad, C. og Hansen, I.L.S. (2004). *Levekår blant innsatte*, Fafo-rapport 429. Oslo: Forskningsstiftelsen Fafo.
- Goffman, E. (1967). *Anstalt og menneske: den totale institution socialt sett*. København: Paludans Fiol-bibliotek.
- Gotaas, N. og Høydahl, T. (2006). *Evaluering av Brobyggerprosjektet. Arbeid med unge domfelte menn med somalisk og pakistansk bakgrunn*. NIBR/KRUS 2006.
- Helgesen, J.H.I. (2017). Ny fangebehandling i norske fengsler? Om innsatte rusmisbrukeres opplevelser av selvbestemmelse og medvirkning, *Tidsskrift for velferdsforskning*, 2, 100–116.
- Ianssen, B. (1997). *Bevegelse, liv og forandring: I Aadel Bülow-Hansens spor*. Oslo: Cappelen Akademisk Forlag.
- Lundeberg, I.R. og Mjåland, K. (2016). Rehabilitering og prosedural rettferdighet i Kriminalomsorgen. *Retfærd*, 2, 32–44.
- Malterud, K. (2003). *Kvalitative metoder i medisinsk forskning: en innføring*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Miller, W.R. og Rollnick, S. (1991). *Motivational interviewing: Preparing people to change addictive behavior*. New York: Guilford Press.
- Shotter, J. og Katz, A (2008). Om reflekterende samtaler, indre samtaler og ytre samtaler. Om Tom Andersens væremåte. I H. Anderson og P. Jensen (Red.), *Inspirasjon*. Oslo: Gyldendal Akademisk.
- St.meld. nr. 37 (2007–2008). *Straff som virker – mindre kriminalitet – tryggere samfunn (kriminalomsorgsmelding)*. Hentet fra <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/stmeld-nr-3720072008-/id527624/> 11.09.2017.
- Sundet, R. (2006). Reflekterende prosesser – Noe mer enn refleksjon. I H. Eliassen og O.J. Seikkula (Red.), *Reflekterende prosesser i praksis*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Søndena, E., Rasmussen, K., Palmstierna, T. og Nøttestad, J.A.A. (2010). The usefulness of assessing suggestibility and compliance in prison with unidentified intellectual disabilities. *Scandinavian journal of Psychology*, 51(5), 434–438.
- Tuseth, A.G. (2007). *Med 40 års klinisk forskning som veiviser. Klienten – den glemte terapeut*. Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Uggerhøj, L. (1995). *Hjælp eller afhængighed: en kvalitativ undersøgelse af samarbejde og kommunikation mellem familier og socialforvaltningen*. Aalborg: Aalborg Universitetsforlag.
- Valla, B. (2010). Brukers medvirkning i psykoterapi – behov for kompetanseutvikling. *Tidsskrift for norsk psykologforening*, 47, 308–314.

- Viggen, K. og Landrø, T. (2012a). *Reflekterende samtaler i Trondheim fengsel*. Evalueringsrapport. Trondheim, Høgskolen i Sør-Trøndelag og Kriminalomsorgen.
- Viggen, K. og Landrø, T. (2012b). Reflekterende samtaler i fengsel – ansattes erfaringer. I P.M. Lysestøl (Red.), *Sosionomutdanningen i Trondheim 50 år – en utdanning i solidaritet*. Trondheim, Norge, Høgskolen i Sør-Trøndelag.
- Viggen, K. og Landrø, T. (2017). Reflecting Dialogues in a Norwegian Prison: A Qualitative Study. *Journal of Family Psychotherapy*, 28(4), 333–349. doi:10.1080/08975353.2017.1301157.
- Wagner, J. (1998). Are dialogical conversations possible behind the WALLS? Human systems. *The Journal of Systemic Consultation and Management*, 9 (2), 95–112.
- Wagner, J. (2006a). Trialogues and answerability: Reflecting conversations with incarcerated youth. I H. Anderson og D. Gerhart (Red.), *Collaborative Therapy*. New York, NY: Routledge.
- Wagner, J. (2006b). Fångad av samtal. I H. Eliassen og J. Seikkula (Red.), *Reflekterende prosesser i praksis* (206–223). Oslo: Universitetsforlaget.
- Wagner, J. (2009). Reflections on reflecting processes in a Swedish prison. *International Journal of Collaborative Practices*, 1(1), 18–30.
- Weingarten, K. (2016). The art of Reflection: Turning the Strange into the Familiar. *Family Process*, 55 (2), 195–210.
- Wenneberg S.B. (2000). *Sosialkonstruktivisme: positioner, problemer og perspektiver*. Frediksberg: Samfundslitteratur.
- Wittgenstein, L. (1953). *Philosophical Investigations*. Oxford: Blackwell.
- Øverenget, E. (2001). *Hannah Arendt*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Øvreberg, G. og Andersen, T. (1986). *Psykomotorisk fysioterapi - Et kildeskrift fra Aadel Bülow-Hansens praksis*. Tromsø: Compendus Forlag AS.

